

NIKOLAS MAKIAVELIS (1469—1527)

Su Makiavelio vardu yra siejama ypatinga politinė kryptis (makiavelizmas), kuri visas priemones laiko geromis, jei jos padeda pasiekti numatytą tikslą.

N. Makiavelis, Renesanso laikotarpio italų politikas, filosofas ir poetas (pastarojoje srityje Makiavelio nuopelnai nėra žymūs) gimė 1469 m. gegužės 3 d. nusigyvenusio Florencijos bajoro šeimoje. Kaip Makiavelis praleido vaikystę ir jaunystę, žinių nėra. 1498 m. jis užėmė Florencijos respublikos valstybės sekretoriaus pareigas. 1512 m., padedant ispanams, Florencijoje buvo restauruota hercogų Medičių valdžia. Makiavelis neteko valstybinės tarnybos, o kiek vėliau buvo apkaltintas sąmokso prieš Medičius rengimu, už ką pakliuvo į kalėjimą ir buvo kankinamas. Ištremtas į savo dvarą netoli Florencijos, jis parašė savo svarbiausius veikalus: „Valdovas“, „Samprotavimai apie pirmąją Tito Livijaus knygų dešimtį“, „Apie karo meną“, „Florencijos istorija“. Makiavelis mirė 1527 m. birželio 22 d.

Pasaulinį garsą jam atnešė „Valdovas“, uždavęs nemažą galvosūkį Makiavelio tyrinėtojams. „Samprotavimai apie pirmąją Tito Livijaus knygų dešimtį“ ir „Florencijos istorija“ yra parašyti respublikoniška ir demokratine dvasia, tuo tarpu „Valdove“ tas pats autorius atvirai moko uzurpatorius, kaip išlaikyti ir išplėsti savo valdžią.

Šiame veikale Makiavelis visų pirma pasireiškė kaip politinis publicistas, kaip vienas iš tų, kurie „į valstybę pradėjo žiūrėti žmogiškomis akimis“¹. Apskritai, jo veikaluose nerandame jokios užuominos apie religinę valstybės esmę, nei žodžio apie tai, kad valdovas yra „dievo duotas“. Jo supratimu, valdovų politika turi remtis ne tik protu, bet ir jėga, kuri palaikytų proto argumentus. Valdovai turi būti viskam pasirengę, nes jiems paprastai „būna neįmanoma suderinti savo veiksmų būdo su dorovės reikalavimais. Kad palaikytų valstybėje tvarką, jie labai dažnai turi elgtis priešingai sąžinės įstatymams, mielaširdystei, žmogaus meilei ir netgi religijai“². Politikas, Makiavelio nuomone, neturi svarstyti savo

¹ К. Маркс, Ф. Энгельс, Соч., т. 1, М., 1955, стр. 111.

² Н. Макиавелли, Государь (Il principe) и рассуждения на первые три книги Тита Ливия, СПб, 1869, стр. 75.

veiksmų moralumo ar amoralumo: jis turi elgtis taip, kaip reikalauja situacija. Kaip gydytojas visomis priemonėmis siekia išgelbėti žmogų, taip ir valdovas turi stengtis išlaikyti ir stiprinti savo valdžią. Šiuo atveju gali būti svarstomi „vien tik veiksmų rezultatai, o ne patys veiksmai. Jeigu tik valdovas sugebės išsaugoti savo gyvybę ir valdžią, tai visos priemonės, kurias jis panaudojo, bus laikomos garbingomis ir pagirtinomis“³, nes, anot jo, „minia paprastai džiaugiasi išore ir sėkme“⁴. Makiavelis pirmasis bando pagrįsti politikos taktiką bei valdymo būdus. Kaip ir dera politikui, jis pripažįsta, kad egzistuoja valdovai ir valdiniai. Politinės valdžios socialinis turinys jį mažai tedomina. Makiavelio dėmesio centre yra pats kovos dėl valdžios procesas. Jis ieško priemonių, kuriomis apribotų žmonių egoistinius interesus ir pavaldinius padarytų paklusniais. Jo nuomone, valdovas turi mokėti derinti švelnumą su žiaurumu, nes „žmonės būtina arba glostyti, arba engti“⁵, jis turi elgtis ir kaip žmogus, ir kaip žvėris, nes politikoje viskas priklauso nuo aplinkybių. Žmonės, siekdami savo tikslų, „vieni elgiasi apdairiai, kiti veikia drąsiai; vieni griebiasi prievartos, kiti gudrumo; vieni kantrūs, kiti ryžtingi, bet, nežiūrint skirtingų veikimo būdų, sektis jiems gali vienodai. Nuo ko gi gali priklausyti šis prieštaravimas, jei ne nuo to, kad abu šie veikimo būdai gali tikti arba netikti tam tikram momentui? Dėl to skirtingas veiksmų būdas gali duoti vienodą rezultatą, o vienodas — skirtingas pasekmes. Kaip tik todėl, kas gera vienu metu, gali būti kvaila kitu“⁶. Valdovams, anot Makiavelio, „žmonės keršija tik už lengvas skriaudas ir įžeidimus, o kai stipriai engiami, jie nebetenka galimybių keršyti“⁷.

Tokia yra makiavelizmo esmė.

Tokiomis priemonėmis ir naudojosi vergovinės bei feodalinės valstybės. Be jų neapsieina ir šiuolaikinis imperializmas, siekdamas pasaulinio viešpatavimo. Visiškai atvirai makiavelizmą naudoja fašistiniai režimai. Antrojo pasaulinio karo išvakarėse Hitleris visiškai nedviprasmiškai sakė: „Mūsų jėga — judrumas ir žiaurumas. Čingis-chanas sąmoningai ir lengva širdimi nuvarė mirti milijonus vaikų ir moterų. Tačiau istorija laiko jį tik didžiuoju valstybės įkūrėju. Man visiškai tas pats, ką kalba apie mane sutrūnijusi Vakarų civilizacija. Aš įsčiau ir sušaudysiu kiekvieną, kas pasakys nors vieną kritikos žodį“⁸. Šių metodų pasaulinis imperializmas faktiškai neatsisako ir dabar. Nors buržuazi-

³ Ten pat, p. 76.

⁴ Ten pat, p. 76.

⁵ Ten pat, p. 10.

⁶ Ten pat, p. 106—107.

⁷ Ten pat, p. 11.

⁸ Cituojama pagal: Л. Безыменский, Германские генералы с Гитлером и без него, М., 1961, стр. 96.

nės demokratijos sistema juos oficialiai ir atmeta, bet tais atvejais, kai demokratinėmis priemonėmis nepajėgiama užtikrinti viešpataujančios klasės interesų, „imperializmas paneigia demokratines teises ir laisves, griebiasi atviro smurto, žiaurių policinių persekiojimo metodų, antidarbininkiškų įstatymų“⁹.

Likviduodamas išnaudotojiškų klasių egzistavimo ekonominį pagrindą, socializmas kartu naikina ir makiavelizmo politikos pagrindus. Perėjimo iš kapitalizmo į socializmą metu proletariato diktatūros valstybė negailestingai kovojo su kontrevoliucinėmis jėgomis. „Proletariato diktatūra,— nurodo V. Leninas,— yra labiausiai pasiaukojamas ir *labiausiai negailestingas* (pabraukta mano.— A. K.) naujosios klasės karas prieš *galingesnę* priešą, prieš buržuaziją, kurios nuvertimas (kad ir vienoje šalyje) dešimteriopai padidino jos pasipriešinimą...“¹⁰ Tačiau šis *negailėstingas karas* buvo primestas nuverstų išnaudotojų klasių. Nugalėjusio socializmo sąlygomis atsiranda galimybė valstybių tarpusavio santykius grįsti lygiateisiškumo ir tarpusavio gerbimo pagrindais. Tą patį galima pasakyti ir apie vidaus politiką, nes socialistinė valstybė nėra išnaudotojų viešpatavimo įrankis. Vis dėlto makiavelizmas, kaip recidyvas, kaip nukrypimas nuo normos vidaus ir užsienio politikoje, gali reikštis ir šiomis sąlygomis. Akivaizdžiu tokios politikos pavyzdžiu gali būti Mao Cze-duno grupės uzurpatoriški veiksmai Kinijos Liaudies Respublikoje. Šios grupės „kova už hegemoniją komunistiniame judėjime, prieš marksistines-leninines partijas neatskiriama susijusi su didžiavalstybiniais dabartinės Pekino vadovybės siekimais, su jos pretenzijomis į kitų šalių teritoriją“¹¹.

Makiavelio rekomenduojamos politinės priemonės seniai naudojamos, bet jo atvirumu dažnai buvo piktinamasi. Jau 1599 m. jį pasmerkė katalikų bažnyčia. Netgi Prūsijos karalius Fridrichas II (1740—1786), praktikoje plačiai naudojęs Makiavelio aprašytas priemones, parašė veikalą, nukreiptą prieš Makiavelį¹².

Nors Makiavelis nusipelnė, kad jo vardu būtų vadinama antihumaniškos politikos kryptis, bet, antra vertus, jo vaidmuo istorijoje tuo neapsiriboja. Visų pirma, Makiavelio „Valdovas“ turi būti vertinamas, atsižvelgiant į tas konkrečias istorines sąlygas, kuriose jis buvo parašytas. Istoriniu požiūriu reikia atskirti pavergtos tautos, liaudies makiavelizmą nuo makiaveliškos engėjų politikos. Kaip tik tų konkrečių istorinių są-

⁹ „Tarptautinio komunistų ir darbininkų partijų pasitarimo dokumentai“, Vilnius, 1969, p. 5.

¹⁰ V. I. Leninas, Raštai, t. 31, p. 7.

¹¹ L. Brežnevas, Už komunistų susitelkimo stiprinimą, už naują antiimperialistinės kovos pakilimą, Vilnius, 1969, p. 30.

¹² *Фридрих II, король прусский, Анти-Макиавель*, СПб, 1779.

lygų nepaisymas ir davė pagrindą ne visai teisingiems samprotavimams apie Makiavelį.

Kokios gi buvo istorinės sąlygos, kuriomis pasirodė šis veikalas?

XV a. pabaigoje prasidėjo Italijos ekonominis smukimas, susijęs su didžiais geografiniais atradimais ir sudėtinga Italijos vidaus padėtimi. Politiniu požiūriu šalis buvo susiskaldžiusi į daugybę miestų-valstybių (svarbiausios iš jų buvo Genuja, Venecija, Milanas, Savoja, Florencija, popiežiaus valstybė, Neapolio karalystė) ir feodalinių valdų. Tais laikais ji buvo ne tik tarpusavio vaidų arena. Ją niokojo prancūzų, ispanų, vokiečių feodalai, o rytuose augo Turkijos imperijos grėsmė. Turint omenyje tokią Italijos padėtį, nesunku suprasti, kad Makiavelio „Valdovas“ kėlė svarbiausią to meto istorinį uždavinį: sukurti stambia, iš esmės buržuazinę Italijos valstybę, galinčią pasipriešinti gresiančiam pavergimui. Tautinės centralizuotos valstybės tuo metu kūrėsi Anglijoje, Prancūzijoje, Ispanijoje, Rusijoje. Tolesniam Italijos vystymuisi taip pat reikėjo tokios valstybės, ir Makiavelis, kaip to meto progresyvios italų buržuazijos atstovas, to negalėjo nepastebėti. Šiuo požiūriu „Makiavelį reikia vertinti kaip būtiną jo epochos produktą, glaudžiai susijusį su jos sąlygomis ir poreikiais“¹³. Šalį buvo galima suvienyti, tik palaužus atskirų feodalų pasipriešinimą, o tokiam tikslui pasiekti, Makiavelio — patrioto — nuomone, geros visos priemonės. Pirmasis tai pastebėjo Hegelis. „Istorijos filosofijoje“ jis rašė: „Kaip pačios žiauriausios tironijos taisyklių pilna knyga („Valdovas“.— A. K.), ji dažnai su pasibiaurėjimu buvo smerkiama, tačiau tas taisykles, pagal kurias tų laikų aplinkybėmis turėjo kurtis valstybės, Makiavelis nustatė, kilniai suvokdamas valstybės formavimosi būtinumą. Atskirus valdovus ir atskiras valdas buvo būtina visiškai nuslopinti, ir jeigu mes negalime suderinti su mūsų laisvės supratimu tų priemonių, kurias jis pripažįsta vienintelėmis ir visiškai teisingomis, nes prie šių priemonių priklauso pats begėdiškiausias engimas, visokiausi apgaulės būdai, žudymai ir t. t., tai mes vis dėlto turime pripažinti, kad kovoti prieš dinastus, kuriuos reikėjo pašalinti, buvo galima tik tokiu būdu, nes tie pasižymėjo užkietėjusiu nesąžiningumu ir visišku ištvirtimu“¹⁴.

Makiavelio pavaizduoto valdovo to meto Italijoje nebuvo, tai buvo „grynai doktrinieriška abstrakcija, vado simbolis <...>“¹⁵.

Kita vertus, jeigu Italijoje nebuvo tokio valdovo, kuris sugebėtų suvienyti šalį, o tuometiniai politiniai veikėjai ne tik žinojo Makiavelio rekomenduojamas priemones, bet ir jas naudojo, tai kam gi skiriami Makiavelio pamokymai? A. Gramšio nuomone, Makiavelis norėjo įtikin-

¹³ А. Грамши, Избранные сочинения, т. 3, М., 1959, стр. 125.

¹⁴ Г. Гегель, Соч., т. 8, М.—Л., 1935, стр. 337.

¹⁵ А. Грамши, Избранные сочинения, т. 3, стр. 112.

ti to meto revoliucines Italijos jėgas, kad yra būtinas toks valdovas, kuris bet kokiomis priemonėmis padarytų galą feodolinei anarchijai ir suvienytų šalį¹⁶.

Iki Makiavelio (neskaitant antikos filosofų) politinės teorijos buvo siejamos su morale ir religija. Makiavelis jau suprato, kad tol, kol politikos klausimai nebus atskirti nuo religijos ir moralės, nieko, kas būtų reikalinga praktinei veiklai, negalima pasakyti. Politikas, anot jo, turi sugebėti naudotis religija taip, kaip ja kadaise naudojosi romėnai. Dar daugiau: religingumą masėse reikia palaikyti, nes religingą liaudį lengviau valdyti. Antra vertus, Makiavelis nurodo, jog krikščionybė, rūpinamasi tik sielos išgelbėjimu, silpnina žmogaus charakterį, jėgas ir energiją. Senovės žmonių religija kėlusį dvasią, aukštinusi jėgą, tvirtumą, tuo tarpu „mūsų religija šventais pripažįsta veikiau nuolankesnius, <...>, negu veiklesnius žmones. <...>. Jeigu mūsų religija ir trokšta mums jėgos, tai ne žygdarbiams, o kentėjimams. Šis naujas mokymas, rodos, susilpnino pasaulį ir paaukėjo jį niekšams“¹⁷. Su tuo, Makiavelio nuomone, reikia kovoti.

Praktiškai Makiavelis žiūri ir į antikos rašytojus, kurių darbuose jis ieško to, ką būtų galima panaudoti politiniame gyvenime, kas padėtų suprasti jo laikų situacijas. Kartu jis niekada neužmiršta ir Italijos istorijos. Dėl to Makiavelį galima laikyti vienu iš politikos mokslo pradininkų. K. Marksas nurodo, jog, „pradedant Makiaveliu, Hobsu, Spinoza, Bodenu ir kitais naujųjų laikų mąstytojais, <...>, jėga vaizduojama kaip teisės pagrindas; tuo pačiu teorinis politikos nagrinėjimas atskiriamas nuo moralės, bet iš esmės buvo iškeltas tik savarankiškas politikos traktavimo postulat“¹⁸. Pripažindamas, kad politikas savo veikloje turi remtis ne iliuzijomis, o realiais gyvenimo faktais, Makiavelis bando paaiškinti ir visuomenės istorinį procesą. Šioje srityje Makiavelis yra novatorius. Dievo valią jis besąlygiškai atmeta. Jo nuomone, žmogui yra įgimtas garbės ir turtų troškimas, kuris sudaro pagrindinį jo veiklos akstiną. Tas, kas turi turto, stengiasi jį išsaugoti ir padidinti, kas jo neturi — stengiasi įsigyti. Dėl to žmonės tarpusavyje kovoja.

Visuomenės istoriją laikydamas žmonių veiklos rezultatu, Makiavelis stengiasi atskleisti jos dėsningumus. Jis nurodo, jog žmonių pasiekti objektyvūs rezultatai ne visada sutampa su jų siekiamais tikslais. Žmonės „patyrimo būdu sužino, kad, užuot pagerinę, tik pablogina savo likimą“¹⁹. Objektyvus pagrindas, sąlygojantis toki nesutapimą, Makiavelio nuomone, yra lemtis, kuri suprantama kaip istorinis būtinumas, tam tikrų

¹⁶ Ten pat, p. 120—121.

¹⁷ *H. Makiaveli, Государь, стр. 273.*

¹⁸ *К. Маркс, Ф. Энгельс, Соч., т. 3, М., 1955, стр. 314.*

¹⁹ *H. Makiaveli, Государь, стр. 7.*

aplinkybių susiklostymas. Lėmtis yra lyg patvinusi upė, padaranti žmonėms daug žalos. Tačiau pastarieji, žinodami jės savybes, gali apsisaugoti nuo nepageidautinų padarinių: pastatyti pylimus, užtvankas ir t. t. Šia prasme žmonės gali būti laimingi tik „iki to laiko, kol jų veiksmai atitinka juos supančias aplinkybes“²⁰. Norėdami pasiekti laukiamų rezultatų, žmonės turi gerai žinoti esamas sąlygas. Pavyzdžiui, tokios asmenybės, kaip Mozė, Kiras, Romulas, Makiavelio nuomone, iškilo dėl to, kad sugebėjo pasinaudoti aplinkybėmis. Suprantama, Makiavelio pasiūlytu pagrindu neįmanoma nustatyti visuomenės istorijos dėsningumą. Visuomenės istorija čia tampa atsitiktinių įvykių aprašymu. Tačiau objektyviai nušviesdamas istorinius įvykius, nagrinėdamas praktinius žmonių santykius, Makiavelis dėjo materialistinio istorijos supratimo pagrindus, sukūrė savarankišką Renesanso politinę teoriją.

Jo idėjos turėjo įtakos XVII—XVIII a. filosofams ir politiniams veikėjams, o kai kurios mintys išliko aktualios net ir dabar.

²⁰ Ten pat, p. 108.